

Ukronikus keresztkapcsolódások

BLOCH – LUKÁCS – MANNHEIM – ÉS EGY FUTÓ KITEKINTÉS

Tanulmányomban a három jeles gondolkodó ukronikus kötődéseit vizsgálom. Az első részben általánosságban és bevezető jelleggel tárgyalom az ukrónia kérdéskörét (I). Majd a második részben az ukronikus Bloch-nál, Lukácsnál és Mannheimnál játszott szerepére és az egymás közötti kölcsönhatásokra

kérdezek rá (II). Végül egy rövidke Bloch-szöveget veszek górcső alá a *Spuren*ből [Nyomokból], futó kitekintéssel Walter Benjaminra. (III). Semmiképp sem cél valaminő ki-centizett arányosság, minuciózus kiegyensúlyozottság az egyes szereplők között – a kapcsolódások és kölcsönhatások lényegiek, de e történet főhősét Ernst Bloch-nak hívják.¹

A 2021. szeptember 3-i Lukács – Mannheim – Bloch német nyelvű workshopon (ELTE Germanisztikai Intézet, Universitát Heidelberg) elhangzott előadás magyar nyelvű, szerkesztett és bővített változata. A szerző köszönetét szeretné kifejezni a workshop résztvevőinek, s külön Kerekes Amáliának; továbbá hálás Schuller Andrásnak felvillanyozó észrevételeiért, felvetéseiért.

Az előadásokból szerkesztett konferenciakötet a tervek szerint 2022-ben megjelenik a bielefeldi Aisthesis Verlag gondozásában, Werner Jung szerkesztésében, a Lukács-Studien sorozatban. Előzetes munkacím: *Parallelen, Korrespondenzen und Nachwirkungen. Beiträge zur Rezeptionsgeschichte des Werks von Georg Lukács.*

(I) Mit értünk ukrónián, milyen megkülönböztető jegyei és karakterisztikumai vannak az ukronikus gondolkodásnak?²

Az etimológiával kezdve: az ukrónia az utópia mintájára képzett neologizmus. A kifejezést 1857-ben alkotta meg a francia neokantianizmus atyja – tanítványai közé tartozott többek között Émile Durkheim –, Charles Renouvier. Az 'u' fősztóképző az utópia esetében a *toposz*ra, a helyre vonatkozik, az ukrónia esetében pedig a *kronosz*ra, az

időre. Utópia: sehol-föld; ukrónia: semmikor-idő. Manapság legmaszatosabb és különösen angolszász területen erősen elterjedt válfajában az ukrónia bármiféle kontrafaktuális, alternatív történelmet egyaránt jelöl. Ám a Renouvier-t követő voltaképpeni ukronikus hagyomány jóval szűkebb értelemben kontrafaktuális. Egy kortárs értelmező, Peter Rodiek találó megfogalmazása után szabadon: *az ukrónia nem önkényesen megalkotott imaginárius, hanem lehetőség szerint plauzibilis hipotetikus múlt és jelen*. Vagyis olyan u-kronosz, amelynek segítségével elbeszélhető a múlt és a jelen, de nem úgy, ahogyan ténylegesen megtörtént, hanem úgy, ahogy megtörténhetett volna. S az ukrónia a maga klasszikus formájában nem csupán plauzibilis, hanem lehetőleg koherens egész is.

Vegyük röviden egy jól ismert, népszerű szerző viszonylag ismeretlen ukronikus regényét – a regény a mai napig az egyik legelterjedtebb ukronikus műforma, ebben is örököse az oly jellegzetesen XIX. századi Renouvier-hagyománynak –, francia és német utalásokkal, különös áthallásokkal a Bloch számára is oly fontos 1968-ról, s némileg travesztálva a hírneves *remény elvét*. Jorge Semprun egy egész regényt írt erről a másként sikerülő (nyugati) '68-ról, *L'Algérie* címmel. A rövid tartalom: egyfajta alternatív hetvenes évek közepén kísérjük figyelem-

mel egy spanyol emigráns utolsó napját a polgárháborús Párizsban; 1968-ban a francia fővárosban létrejött a Második Párizsi Kommün, amely ugyan lassan periferezálódik, de még mindig uralja a Quartier Latin és környékét.

Már egy ilyen kurta összefoglalás is jelzi az ukrónia két legjellegzetesebb vonását: az ukronikus csomópontot és a hitelesítés problematikáját. Előbbi annyit tesz, hogy egy történelmi csomóponton (ez a Renouvier-féle *noeud de l'histoire*) bekövetkezik egy alapvető fontosságú, a későbbieket döntően meghatározó álesemény, s innentől fogva másként alakul a számunkra ismert történelem.³ A hitelesítés pedig ott érhető tetten, hogy az ukrónia mindig reáltörténelmi eseményekre támaszkodik, többnyire „nagy nevekre”, ismert történelmi személyekre épít, és valamiként hihetővé teszi a kontrafaktualitást. Semprun pl. valós szerzői önéletrajzi részletek sokaságával dúcolja alá a főhős történetét, s a hetvenes évek közepi fiktív-alternatív Párizs erősen hajaz az akkori Bejrút (libanoni polgárháborús) valóságára. De akadnak frívól hasonlóságok a korabeli Berlinnel is: a központi kormányzat fallal választja le az ukronikus enklávé, szigorú be- és kiléptetési rendszer uralkodik, s még egy Checkpoint Danny is akad (Daniel Cohn-Bendit nyomán nevezik így). Észreveen-

dő: eltérően a legtöbb, (túl)determinált utópiától, az ukróniák többnyire viszonylag széles mozgásteret mutatnak föl – felvillantva annak lehetőségét, hogy tényleg történhetett volna másképp, mint ahogyan történt.

Továbbá: az ukrónia nem önálló zsáner, és semmiképp sem csupán szövegekben jelenhet meg; sokkal inkább egy narratív módról, fogásról van szó, amely felléphet a legkülönbözőbb műnemekben és műfajokban. Léteznek ukronikus filmek, színdarabok, s az ukronikus attitűd szó szerint kitapintható képzőművészeti alkotásokban is – bármiben, aminek köze van történetekhez.⁴

És az ukronikus jelen lehet egy egészen specifikus szövegfajtában is – a filozófiai textusban. Az érdeklődő hazai olvasók tudják: a minden bizonnyal legcsodálatosabb magyar nyelvű ukróniát, filozófiai, eszmétörténeti és reáltörténelmi reflexió és szépirodalmi fikció egészen kivételes ötvözetét bizonyos Bibó István jegyzi.⁵

A német nyelvű ukronikus gondolkodás – mellyel Blochék természetesen már kamaszkorukban ismeretséget kötöttek – különös leágazása a nietzschei bölcsélet. Dióhéjban: a filozófus formailag nem használta, minden valószínűség szerint nem is ismerte az 'ukrónia' kifejezést. Ráadásul soha nem is írt teljes és önálló ukronikus művet; ugyanakkor

mélyen ott húzódik az ukronikus mozzanat az életműben, s a legklasszikusabb, Renouvier-féle vallás- és kultúrtörténeti ukrónia sajátos és tartós háttérműködése figyelhető meg. Itt most érintőlegesen sem tárgyalandó, hogy mindezek mögöttes mozgatórugója a létprioritással szemben egyfajta időprioritás előtérbe kerülése Nietzschenél.⁶

A kései Nietzsche-oeuvre ukronisztikusan legfontosabb alkotása az *Antikrisztus* (ennek igen különös, meglehet, szándékolatlan blochi rezonanciájára a későbbiekben még utalásszerűen visszatérek). Összeérnek benne az érett és kései életmű ukronikus elképzelései:

– a buddhisztikus Jézus elképzelése (Jézus Buddha volt egy nagyon nem indiai talajon; a hátrahagyott jegyzetanyagból még élesebben kiviláglik, hogy Nietzsche szerint történetileg el lett szalasztva e buddhisztikus Jézus megértése, s talán most kezdünk visszatérni hozzá)

– „látom Cesare Borgiát mint pápát” (azaz Nietzsche látni véli az *Umwertung*, az értékek átértékelésének nagy és kihagyott lehetőségét, a reneszánsz végső hipotetikus győzelmét a kereszténység fölött; mindez együttjár Luther szerepének átértékelésével – egy folyamatba illeszkedően; a korai Nietzsche számára Luther még dionüszoszi figura;

ám itt már Luther az anti-Borgia, az az ágens, aki megmenti, amit nem kéne, s így az átértékelést elszalasztott és kihagyott ukronisztikus lehetőségé teszi)

– én, Friedrich Nietzsche vagyok az, akivel az *Umwertung*, az értékek átértékelése mégis valósággá vált (vagyis akivel az ukronisztikus lehetőség megvalósul).

(II) De mi is a helyzet az ukróniával, ukronikussal Blochnál, Lukácsnál és Mannheimnél? Ismét csak formailag nézve: egyikük sem írt teljes és önálló ukróniát, sőt, amennyire tudható, egyikük sem használta, de legalábbis egyikük sem preferálta a kifejezést.

Ám további közös – és tartalmi – jellegzetesség: az ukronikus mindhármuknál ott van. Hogy miért? Legalább három okból. (i) Egyfelől az ukrónia utópia vonatkozása miatt; (ii) másrészt az aszinkronitás, avagy Bloch-hal szólván: a nem-egyidejűség problematikája okán; (iii) s harmadrészt az előbbi kettővel szorosán összefüggő generációs kérdés nyomán.

(i) *Utópia vonatkozás.* Evidens: az ukróniának és az ukronikusnak erős a kötődése az utópiához, illetve utópikushoz; s mindhárom férfiú mániákusan és ezer szállal kötődik az utópia nagy diskurzusához. Félreértés ne essék: nem azt állítom, hogy

mindannyian ugyanazt értették utópián, s az utópia jelentésének természetesen az egyes életművökön belül is sajátos diakrón mozgása van. Miként viszonylag ismert, Mannheim diskurzusalapító megkülönböztetése így hangzik: az ideológia mindig legitimálja a hatalmat és uralmat, az utópia ellenben tiltakozás a fennálló renddel szemben. Ezért „utópikus az a tudat, amely az őt körülvevő »léttel« *nincs* fedésben”, azonban a döntő mozzanat ama konkrét cselekvés-válás, amely „részben vagy egészben szétfeszíti a mindenkor fennálló létrendet”.⁷ Ám hogy egy új létrendben mi számíthat konkrétan vagy adekvát módon megvalósíthatónak, az mindig kérdéses lehet. S mindez Mannheimnél azzal a meghökkentő következménnyel bír, hogy éppen a morusi utópia tulajdonképpen nem utópia (lévén túlságosan kontemplatív, nem aktivista jellegű). Bloch viszont semmiképp sem szeretné Morust utópikus gondolkodóként kiradírozni; ugyanakkor a *konkrét utópia* blochi koncepciója nagyon is rimel a mannheimi elképzelésekre a specifikusan aktivista, modern utópizmusról. Mindeközben utópia és ideológia rafinált megkülönböztetése, s egyáltalán az egész tudásszociológiai program Lukács – mármint a bolsevik fordulata utáni Lukács – számára inkább csak afféle kifinomult polgári zsákutca, még azzal a mannheimi engedménnyel-megszorítással is, hogy

„a történelmi folyamatban az utópi-
kus és ideologikus mozzanatok nem
vegytisztán állnak szemben egymás-
sal”.⁸ A fordulata utáni Lukács egy-
értelműen és világosan a szocialista
utópiakritika – értsd: a szocializmus
nem holmi elvont utópia, hanem eg-
zakt tudomány és eleven mozgalom
– kiterjedt hagyományához csatla-
kozott (ezen mit sem másít, hogy a
későbbiekben – hol külső, „pártszer-
rű” nyomásra, hol érezhetően belső
szellemi indíttatásból, s többnyire
a kettő elválaszthatatlanul össze-
fonódó kontextusában – sokat bí-
ráltta korai marxista korszakát; eme
önbírálat folyton visszatérő eleme
a Hegel-kritika, illetve a saját utó-
piztikus messianizmus kritikája). E
hagyomány felől nézvést az utópia
nem adekvát eszköz a kitűzött cél
eléréséhez – amely cél persze moz-
galmi marxista önértése szerint nem
egy majdan elérendő állapot, hanem
gyakorlat és elmélet sajátos egysége,
azaz egyszerre tudomány és politi-
kai-kulturális mozgalom.

Bárhogy is legyen, megismétel-
ném: mindhárom címszereplőnk
mániákusan és egy életen át kötő-
dött az utópia nagy (modern) kihí-
vásához. A modern utópia időbeli
dimenziója pedig idővel – a modern
idővel – egyre erősebbé vált (különő-
sen a glóbusz felfedezetlen tájainak
összezsugorodásával, s a modern
haladásgondolat felemelkedésével,
majd ismétlődő kríziseivel).

(ii) *Aszinkronitás, nem-egyidejűség.*
Ha már szocialista utópiakritika
és idő vonatkozás, akkor Marx és
egyenlőtlen fejlődés. Ne feledjük a
tán legtriviálisabbat: Bloch, Lukács
és Mannheim mindannyian inten-
zív Marx-olvasók; s ne feledjük az
egykoron oly triviálisat: részint épp
az utópiakritika révén lett Marx,
lettek Marxék az egyenlőtlen fejlő-
dés diskurzusának vélhetőleg leg-
fontosabb alapító figurái. Egy ide-
vágó híres Engels-citátum szerint: az
utópisták „arra kényszerültek, hogy
fejből konstruálják meg egy új társa-
dalom elemeit, mert ezek az elemek
magában a régi társadalomban nem
léptek még nyilvánvalóan előtérbe;
új építményük alapvonásait keres-
ve csak az észhez fordulhattak, mert
még semmiképp sem fordulhattak az
egykorú történelemhez.”⁹ Ez azon-
ban nem azt jelenti, hogy Marxék
utópiakritikája s általa a nem-egy-
idejűség hangsúlyozása a régmúltra
korlátozódna. Hiszen „mi [németek]
filozófiai kortársai vagyunk a jelen-
nek, anélkül hogy *történelmi* kortár-
sai lennénk”, mivel a német társadal-
mi, politikai stb. viszonyok összes-
ségében közismerten „a történelem
színvonala alatt” állnak, ám egyúttal
létezik egy német filozófia, amely a
történelem nivóján áll, s csúcstel-
jesítményeként fel tudja mutatni
Hegelt.¹⁰

Persze nem Marx volt a nem-egy-
idejűség témájának kizárólagos for-

rása. Ez átvezet minket a harmadik ponthoz.

(iii) *Generációs kérdés.* Címzavakban: Wilhelm Pinder: *Das Problem der Generationen in der Kunstgeschichte Europas* (A generációk problémája az európai művészettörténetben); Mannheim közvetítő szerepe; Bloch törekvése – állandó tekintettel Lukácsra –, hogy a „barna lopás” helyett „vörös lopás” történjen.

Mint arra Frederic Schwartz felhívja a figyelmet,¹¹ a nem-egyidejűség művészettörténeti megközelítése Pinder által – mannheimi szociológiai közvetítéssel – alapvetően befolyásolta Bloch filozófiai és etiko-politikai elképzeléseit a nem-egyidejűség örvén. Pinder szerint a korstílusok szerinti besorolás merevsége leküzdendő, hiszen a művészettörténeti stílusok nem anonim formaabsztrakciók – a hallgatólagos ellenfél a wölflini „nevek nélküli művészettörténet” –, s nem libasorban követik egymást, hanem egymásra tolnak-tolódnak. Le kell számolni az egységes korstílus és az egységes idő képzetével; az egy és ugyanazon időn belül ható személyek és csoportok mindig lényegi különbségeket és nem-egyidejűségeket mutatnak föl. Szubjektíve megélt, minőségi időnek kell a pusztán mennyiségi idő helyére lépnie; a voltaképpeni egyidejűséget és időbeli közösséget a nemzedékek – az ún. nemzedéki entelekheiak – teremtik és hordozzák.

E nemzedéki entelekheiak Pinder-nél beágyazódnak a ’néplélek’ és egy hierarchikusan felfogott ’kultúrtér’ idővel egyre biologizálóbb koncepcióiba (a hierarchia csúcán, hogy, hogy nem a germán-német kultúrtérrel). A náci hatalomátvételt Pinder lelkes és nagyfokú alkalmazkodása követte, amit idővel árnyalt, hogy az expresszionizmus kapcsán szembekerült a hivatalos és győztes náci fősodorrall.¹²

Mannheim reagálása: elvetendő a biologizmus, de találó, példázatos, sőt zseniális, ahogy Pinder a temporalitást és a generációs kérdést kezeli. Mannheim részint azért tekinti zseniálisnak a pinderi „egyidejűség nem-egyidejűségét” a húszas években, mert a lineáris időfelfogás filozófiailag egyre bevettebb kritikáját (ergo Bergson, Dilthey-t, Heidegger-t) saját tárgyára alkalmazza, s eközben tovább is fejleszti. Részint pedig azért, mert értékes hozzájárulásnak látja a világégés után robbanásszerűen növekvő generációs – különösen a *generation gap* – irodalomhoz. Gondoljunk bele: ha volt európai *lost generation*, akkor Mannheim, Bloch és Lukács egyaránt odatartoztak. Mannheim persze elveti a generáció pinderi biologizálását, és elemzésében sokrétű társadalmi közvetítést vezet be.

Bloch *Korunk öröksége* egyetlen szóval sem említi Pindert, de az egész kötetet átjárja – még egyszer:

mannheimi közvetítéssel – a pinderi nem-egyidejűség gondolata; szófordulataiban, polifón időfelfogásában stb. Ám e nem-egyidejűséget Bloch nem egyszerűen szociologizálja; teljesen újragondolja. A kiindulópont ugyanaz: „Nem mindenki van ugyanabban a Mostban. Csak látszólag vannak ott”.¹³ Természetesen a *Korunk örökségének* szerzője a nemzetiszocializmusban rendkívüli veszélyt lát, mert az rendkívül hatékonyan kombinálja és mobilizálja az egyidejű és nem-egyidejű tendenciákat. E híres-hírhedt „barna lopás” tömegkommunikációs és társadalompszichológiai szinten annyit tesz, mint elorozni a vörös színt, a vörös zászlót, az utcát, a mozgalmi dalokat, olyan kifejezéseket, mint ’munkás’, ’szocialista’, s egyáltalán a forradalom jelképeit. De nem csupán a „forradalmi látszat inventáriumáról” van szó, hanem a nem-egyidejűségek kijátszásának meglepő képességéről; s a fiatalság, a kiségzisztenciák többségének, de még a szervezett ipari munkásság egy nem jelentéktelen részének megnyeréséről, majd a legkülönbözőbb társadalmi aktorok belülről is sikeres *Gleichschaltung*-járól – a belső egyenáramúsítás is diadalmasnak bizonyult.

Bloch briliáns, polifón idődialektikát szegez szembe mindezzel. Schwartz „red theft”-nek nevezi a dolgot, vagyis – *cum grano salis* – vörös lopásnak. Így pl. a ’haza’ (Hei-

mat) roppant fontossá lesz Bloch számára – nem mint valami egykoron volt; nem nosztalgikusan-giccsesen. Ellenkezőleg: a haza különös közeledési folyamat, amely egyre újabb haza-projekciókat tesz lehetővé, s amelyben mindig felismerhetővé válik egy „még-nem”. A haza ekképpen folyamatos megérkezés, haza-teremtés, jövőorientált „multiverzum”. Ha vehetem magamnak a szabadságot: ezt a Heimat-felfogást konzisztensen követve az ún. Heimat-filmek foglalatosa és esszenciája nem, mondjuk, Hans Deppe kosztümös-klasszikus zsánerfilmje, a *Grün ist die Heide* (Zöld a puszta) az ötvenes évek elejéről, sokkal inkább Kubricktól a 2001 *Űrodüsszeia* vagy Tarkovszkij *Solarisa* (tulajdonképpen Tarkovszkij összes alkotása a *Solaristól* kezdve csodás Heimat-film a megérkezésről, multiverzumról és haza-teremtésről).¹⁴

A blochi nem-egyidejűség az idő réseiben, intermundiumaiban és interregnumaiban mindig lehetőséget pillant meg; vádolják is rendesen történelmi katasztrófaturizmussal. Ám nem zavartatja magát: „Nyitott szemmel nézünk itt körül. Egyszerre rohad s vajúdik a kor. Nyomorúságos és gyalázatos a helyzet, a kiút kacskaringós”.¹⁵ Bloch nem-egyidejűségről szőtt történelemfilozófiai és teológiai gondolatait keresztül-kasul átjárja az ukronikus; akárcsak Nietzsche, ő is látni véli a nagy és kihagyott lehetőségeket – pl. termé-

szetesen nem Cesare Borgiát mint pápát, hanem Thomas Münzert mint diadalmas parasztkirályt és a reformáció korának legigazabb gondolkodóját: *Thomas Müntzer als Theologe der Revolution* (Thomas Münzer mint a forradalom teológusa).¹⁶ S bármiként is hangozzék manapság, illetve minden korai Lenin-kritikus (Rosa Luxemburg közeli), majd kései antisztálinista megjegyzés dacára, egyáltalán az életmű független baloldali, antiautoritér tendenciái ellenében, egy jó hosszú „még-nem”-ben az első két szovjet vezető a ma Münzere Bloch, „az októberi forradalom német filozófusa” számára (s hogy még faramucibb legyenek mindennek: az *epitheton ornans* a szovjet fejlődéssel szemben is kritikus, nyugatnémet radikális balosok aggatták rá az NDK-ból az NSZK-ba emigráló bölcselőre – a lehető legelismertebb jelleggel).

És miként fest a nem-egyidejűség Lukácsnál? Hát meglehetősen komplex viszony fűzte hozzá. Itt most futólag csak két aspektust emelnék ki: azt, ahogy a nem-egyidejűség és az orosz problematika összekapcsolódik nála (1); másrészt azt, ami ukronisztikus a bolsevik fordulatában (2).

(1) Ismert, hogy Lukács már premarxista korszakában is nagy érdeklődést tanúsított az orosz kultúra és az orosz fejlődés iránt. A *Dosztojevszkij-jegyzetekben* az alábbi, meghök-

kentően nem-egyidejű, ukronisztikus gondolatmenetbe ütközhetünk: Nietzsche európai összefüggésrendszerben szinte jelentéktelen, hebbeli-hegeli mellékvágány, ám Kirillov-Nietzsche „antropológiai” ateizmusának fölénye nyilvánvaló a csupán kozmológiai, európai ateizmussal szemben.¹⁷ Bolsevik megtérése után pedig Lukács megörökölte a nem-egyidejűség alias egyenlőtlen fejlődés diskurzusának egész orosz variánsát... Pl. lehetnek-e az utolsókból az első? Mir és obscsina, a közös földtulajdon orosz formái szolgálhatnak-e valamiféle kommunisztikus közösségi tulajdonlás alapjául? Lehet-e Csernyisevskij az igazi Hegel?¹⁸

(2) 'Megtérés', 'utolsókból lesznek az első' – nem véletlen a vallási konnotáció. Minden kortárs tanú hangsúlyozza, amit a későbbi kutatás is megerősít: Lukács Heidelbergben vagy a Vasárnapi Körben semmi jelét nem mutatta valamiféle prebolsevizmusnak, de még csak mérsékelt szocialista meggyőződésnek sem. Odafordulása a bolsevizmus felé törés volt és ugrás, metanoia, megtérés. Közvetlenül a kommunista pártba belépése előtt még így írt: „a bolsevizmus azon a metafizikai föltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a *Bűn és bűnhődésben*: az igazsághoz keresztülhazudni magunkat. E sorok írója nem

képes ezt a hitet osztani”,¹⁹ s félreért-
hetetlenül elveti a bolsevik opciót.
Pár nappal később viszont már elfo-
gadja, s úgy véli: *wrong or right – my
party*. Alig valamivel később a *Takti-
ka és etikában* már ott a híres-hírhedt
Hebbel-idézet: „És hogyha Isten
közém és a nekem rendelt tett közé
a bűnt helyezte volna – ki vagyok
én, hogy ez alól magamat kivonhat-
nám?” Mintha Lukács elágazó ösvé-
nyek kertjét látná, s nem-egyidejű-
leg különböző csapásokon indulna
el. Hogy ez a nem-egyidejűség egy-
szerű, kronológiai egymásutániság
volna? Ebben egyáltalán nem va-
gyok biztos. A Lukács-kutatásban
visszatérő álláspont, hogy bár a pre-
marxista és marxista korszak között
természetszerűleg szakadék húzó-
dik, ám legalább ennyire jelentőség-
teljesek a folyamatosság tendenciái,
sőt bizonyos ciklikus hullámzások
politikailag aktív, esztétikailag csen-
desebb vagy egyenesen néma, illetve
politikailag apatikus, esztétikai alpe-
riódusok között.²⁰

(III) Befejezésképp álljon itt egy rö-
vid részlet Bloch *Nyomokjából*, majd
néhány zárómegjegyzés.

Függelék: A senkiföldje

Emlékeztető: Egyszer egy bölcs barát
ezt a kérdést kapta: lehetnek még-
oly mélyek és bölcsek is a beszélge-

téseink, de milyen némák a kövek és
mennyire nem indíthatjuk meg őket;
milyen hatalmas a világmindenség és
milyen szegényes ehhez képest Szent
Péter-templomjaink „magasa”; vajon
mit szólna a Föld maga, ha egyszer fel-
nyithatná a száját Lisszabontól Moszk-
váig, és csak néhány ősi szó dörgedel-
mét kiálthatná szét, orfikusan? Erre azt
felelte a bölcs barát, a kultúra lokál-
patriótájaként: a pofon nem érv, és a
Föld? hát, valószínűleg csupa badarsá-
got szólna, hiszen nem olvasta Kantot
és Platónt sem.²¹

Ismert és a szakirodalomban kon-
szenzuális: a „bölcs barát” Lukács.
Az utalások Lisszabonra és Moszk-
vára, illetve arra, hogy a Föld Lissza-
bontól Moszkváig felnyitja a száját
akarva-akaratlanul igen jelentéke-
nyek és sok mindent gondolati moz-
gásba hozhatnak. Az 1755-ös lissz-
saboni földrengés óriási sokk volt
a kortársak számára, alapvetően ren-
dítette meg a felvilágosodás addigi
hegemón opitimizmusát, újra fellán-
golt a teodícea-vita stb. 'Moszkva'
pedig a napnál is világosabb jelölője
a politikai földrengésnek, méghoz-
zá nem csupán annak a bizonyos-
nak, amely tíz nap alatt megrengette
a világot, hanem talán általában is
egyfajta állandó, grandiózus, szte-
reotipikusan orosz érthetlenség-
nek (Tyutsev nevezetes soraival
szólván: „*Oroszhont ész nem éri fel, /
És puszta rőf hiába méri: / Ő más mér-*

téket érdemel – / Oroszhont hinni kell. Megéri.” (Galgóczy Árpád fordítása)

Bloch rövidke története ukronikus elbeszélés lenne? Aligha; teljesen világos, hogy nem tesz eleget Rodiek kritériumainak, vagyis nem lehetőség szerint plauzibilis alternatív történelem. Amire a „bölcsharát” (Lukács) felhívja az elbeszélő (Bloch) figyelmét, az éppen az, hogy ez csak egy önkényesen megalkotott imaginárius történet.²²

De pont ezáltal rajzolódik ki egyfajta – vagy inkább: az – utópikus-ukronikus intelem: az utópia semmiképp sem csupán afféle senkiföldje, az ukrónia, az ukronikus semmiképpen sem csak pőre válasz a *mi lett volna, ha?, mi lenne, ha?* kérdéseire. Az utópia találkozási tér, az ukrónia találkozási idő – igen, elsőrendűen a „kultúra lokálpatriótái”, Platón és Kant szorgalmas olvasói részére (még ha – minden személyes és politikai vonzalom dacára – kimondottan kulturális kérdésekben oly élesen szembe is kerülnek egymással, mint Bloch és Lukács); de végső vonatkozásában egy jövőjére nyitott emberi világ egésze számára. Bloch ukronikus-utópikus bölcselete, egyszerre építve a legmélyebb

kilátástalanságra, a „nyomorúságos és gyalázatos helyzetre”, illetve a „remény elvére”, az eljövendőre emlékezés paradox munkáját gyakorolja. Hisz’ bármennyire is összekaptak pünkt a *Nyomok* kapcsán Benjaminszal – a kongeniális barát úgy érezte, hogy Bloch az ő legprivátabb gondolatvilágába hatol be –, és olykor bármennyire is mást gondoltak az avantgarde és aszinkronitás kapcsolatáról – Bloch mindig is úgy vélte, hogy az avantgarde az, ami a nem-egyidejűségek feldolgozásában és egyidejűvé tételében a legérdekesebb lehet; Benjamin tulajdonképpen nagyon hasonlóképp gondolta, mégis egészen máshogyan –, ám bizonyosan még a hangsúlyokban is egyetértettek a német történelem-filozófia vélhetőleg legukronikusabb hangoltságú gondolatvezetése kapcsán: „[m]inden korszakban újból meg kell kísérlni, hogy elragadjuk a hagyományt a konformizmustól, mert az mindig maga alá akarja gyúrni. (...) Csak olyan történetíró képes az elmúlt dolgokban fölszítani a remény szikráját, akit egészen áthat az, hogy még a halottak sem lesznek biztonságban, ha győz az ellenség. És eddig még mindig győzött.”²³

1. Bloch-hoz máig a legteljesebb magyar nyelvű bevezető irodalom: Mesterházi Miklós: *Ernst Bloch, avagy az örökség művészete*. Budapest, Akadémiai, 1991. A nem specialista érdeklődőknek a német nyelvű szakirodalomból leginkább ezt ajánlanám: Beat Dietsch – Doris Zeilinger – Rainer Zimmermann (Hg.): *Bloch-Wörterbuch. Leitbegriffe der Philosophie Ernst Blochs*. Berlin-Boston, De Gruyter, 2012. Angolul pedig ezt: Peter Thompson – Slavoj Žižek (eds.): *The Privatization of Hope: Ernst Bloch and the Future of Utopia*. Durham, NC: Duke University Press, 2013.
2. Minderről jóval kimerítőbben és cizeláltabban írtam itt: Czeglédi András: „Ukrónia és vidéke – avagy semmikor-nincs az egész világ”. In **2000**, 2013. november, 19–27.
3. Az egyébként irodalomtörténetileg és esztétikailag aligha legfontosabb, legsikerültebb Semprun-művek közé tartozó *L’Algarabie*-t ukronikusan az is kitünteti, hogy míg általában a kontrafaktualitás kapcsán a POD (point of divergence), tehát egy elkülönülő eseménysor kerül előtérbe – kombinálódva esetleg egy alternatív technikai scifi, steampunk, dieselpunk, cyberpunk stb. világgal, vagy akár fantasy elemekkel –, specifikusan az ukronia kapcsán a (reál)történelmi mozgástérre (szűkösségére–tágasságára) és az emberi ágensek döntéseire helyeződik a hangsúly.
4. E sorok írója szenvedélyes rajongója az ukronikus vicceknek. Itt is felhívnom a figyelmet Dalos György tiszteletreméltó Stirlitz-gyűjtésére, amely lapunk 2006 júliusi-augusztusi duplaszámában jelent meg. Vö. Dalos György: „Stirlitz, a vicchős, avagy a homo sovieticus paródiája”. In **2000**, 2006. július-augusztus, 74–79.
5. Lásd: Bibó István: „Ha a zsinati mozgalom a 15. században győzött volna...” In *Válogatott tanulmányok IV*. Magvető, Bp., 1990 (szerk. ifj. Bibó I., Hegedős M.), 265–282.
A kortárs magyar irodalom is gazdag ukróniákban. Csak két kiragadott, izgalmas, ugyanannál a kiadónál megjelenő, szinte sorozat jellegű példa az utóbbi évekből: Cserna-Szabó András, Szálinger Balázs (szerk.): *A másik forradalom. Alternatív ötvenhat*. Cser, Bp., 2016; Cserna-Szabó András, Fehér Renátó (szerk.): *Nézzünk bizakodva a múltba! – alternatív Trianon*. Cser, Bp., 2020.
6. Lásd ehhez Hévízi Ottó roppant fontos könyvét: Hévízi Ottó: *Idő és szinkretizmus: állandó tekintettel Nietzsche-re*. Kalligram, Bp./Pozsony, 2013, valamint az alábbi lábjegyzetet az időprioritás gondolatához: Czeglédi András: „Voltamképpen”. In *Terminusok: Idők, mértékek, alakzatok: Tanulmányok Hévízi Ottó hatvanadik születésnapjára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2019. (szerk. Pongrácz T., Valashtyán T.), 123–130.
7. Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Atlantisz, Bp., 1996 (ford. Mezei I. Gy.), 221.
8. Uo. 233.
9. Friedrich Engels: *Anti-Dühring*. Szikra, 1950, 274.

10. Vö. A *hegeli jogfilozófia kritikájához*, MEM 1, 378. skk.
11. Lásd: Frederic J. Schwartz: „Ernst Bloch and Wilhelm Pinder: Out of Sync” In *Grey Room*, No. 3 (Spring 2001), 54–89.
12. Az ún. expresszionizmus-vita teoretikus aspektusait itt most vázlatosan sem ismertetőnk, csak utalunk rá, hogy egészen elképesztő keresztkapcsolódások és -frontok jöttek létre. A náci főszócska mindig is szembenállt az elfajzottnak tekintett modernizmussal, progresszív művészettel, de Goebbels hathatós támogatását élvezve – és Rosenberg hatalmi-ideológiai befolyását visszaszorítandó – egészen a harmincas évek közepéig létezett törekvés egyfajta „árja”, „északi” expresszionizmus kialakítására, kisajátítási-integrálni próbálva olyan fontos alkotókat, mint Barlach vagy Benn. Az eleinte vacilláló Führer egyértelmű véleménynyilvánítása után természetesen Goebbels is visszakozott. A német nyelvű marxista emigrációban nagyjából egyidejűleg zajló vita – itt Lukács volt az expresszionizmus legfőbb ostromozója, s Bloch az egyik, ha nem a legfontosabb vitapartner – látszólag ellentétes esélyekkel indult, szép számú expresszionista vagy ex-expresszionista művész baloldali elkötelezettsége miatt. Itt is hatalmi szó döntött, s hát itt sem az expresszionizmus javára.
13. Ernst Bloch: *Korunk öröksége*. Gondolat, 1989 (ford. Bendl J.), 111.
14. Legkésőbb ezen a ponton bevalandó: azok közé tartozom, akik Blochból az aszinkronitás gondolát, pontosabban az aszinkronitás diskurzusához kapcsolódását vélik a legmaradandóbbnak. Ez a diskurzus ugyanis, vélném, talán eleve nebb, mint valaha; miközben ilyesmi Bloch mai hatásáról persze nemigen állítható. Csak néhány kiragadott magyar példára szorítkozva, mindenfajta teljesség igénye nélkül: a legkülönbözőbb hazai szerzők tárgyalják az aszinkronitáshoz kötődő legkülönbözőbb kérdéseket – gondoljunk mondjuk Bán Zsófia *Turul és dinójára* (naná, hogy a kötet címadó írása is lapunkban jelent meg, a 2010 júniusi számunkban), Melegh Attilára, amikor az államszocialista közelmúlt nem-egyidejűségével foglalkozik – neki explicite és koncepcionálisan fontos vonatkozási pontja Bloch –, Nádasy Ádámra bármikor, amikor az ún. ’nemzeti oldal’ kifejezésen töpreng, vagy Vitányi Ivánra szintén bármikor, amikor a népművészet kortárs tétjére reflektál.
15. Bloch: *I. m.*, 11. A fordításon némileg módosítottam – Cz. A.
16. Itt is nyilvánvaló, hogy Bloch folyamatos szellemi párbeszédben áll Mannheimmel, akinek kitüntetett problémája a történetileg-kronológiailag lényegében egyidejű Morus és Münzer nem-egyidejűsége. Így Mannheimnél Morus akozmikus radikalitása csak a platonizáló, a tiszta gondolatásra épülő és hagyatkozó hagyomány folytatása, míg Münzerrel először tör át a voltaképpen (modern) utópikus gondolat: az utópikus tett gondolata. Lásd ehhez Hidas Zoltán remek tanulmányát: „Az utópikus tett. Mannheim Károly

- utópiafogalmához”. In 2000, 2006. május, 58–64.
17. Lukács György: *A regény elmélete. Dosztojevszkij-jegyzetek*. Gond-Cura, Bp., 2009 (ford. Mesterházi Márton és Tandori Dezső), 271. skk.
 18. Nyilván nem lehet, nemcsak valamilyen vélt vagy nagyon is valós volumenitás miatt nem, hanem mert a szent szöveghelyek párt-egyházi értelmezése szerint Marx az igazi Hegel. De Hegel eme megigazulásának szovjet – valójában mélyen orosz – története integrálja az orosz forradalmi demokrata hagyományt, inkluzíve Nyikolaj Gavrilovicst is. Ian Fairley találó megfogalmazásával élve: „A bolsevizmus (...) a világszellem örökösévé válik: Oroszország lép Poroszország helyére.” Uő: „A fiatal Lukács dialógusai”. In *Fordulat* különszám (1985), „Lukács György 1885–1971”, 7.
 19. Lukács György: „A bolsevizmus mint morális probléma”. In uő: *Történelem és osztálytudat*. Magvető, Bp., 1971, 17.
 20. Lásd ehhez a magyar nyelvű szakirodalomból Vajda Mihály, Hévízi Ottó, Fekete Éva vagy újabban Fekete Kristóf munkáit. Fekete Éva és Fekete Kristóf még a *Regény elméletének* „transzcendentális otthontalansága” és a kései esztétika otthontalanság koncepciója között is elsősorban a kontinuitást emelik ki, meggyőző módon.
Itt jegyezném meg: némileg sajnálatos, hogy a ’transzcendentale Obdachlosigkeit’ magyar fordításaként a ’transzcendentális otthontalanság’ honosodott meg. Az ’Obdachlosigkeit’ radikálisabb-szörnyűbb, mint az otthontalanság; inkább a ’hajléktalanság’ adja vissza. Aki otthontalan, még nem feltétlenül hajléktalan; a hajléktalan viszont mindig otthontalan, s még több, illetve még kevesebb is annál...
 21. Ernst Bloch: „Nyomok” (ford. Simon-Szabó Á.). In 2000, 2019. november, 35.
 22. Mely önkényesen megalkotott imaginárius történet különös módon visszautalhat (ténylegesen vagy ukronikusan) Lesznai Anna és Lukács György híres pengeváltására a bolsevizmus messianisztikus igényei kapcsán. Lesznai évtizedekkel későbbi visszaemlékezése szerint: „Jó, mondtam, az emberek üdvözülni fognak, ha ti megváltjátok a világot, de mi lesz a többi kreatúrával? Mi lesz a növényekkel, állatokkal? Tudod, hogy én nem akarok nélkülük üdvözülni.» Mire Lukács azt mondta: »Még a kövek is üdvözülni fognak.«” Vezér Erzsébet, Karádi Éva (szerk.): *A Vasárnapi Kör*. Gondolat, Bp., 1980, 55. Még távolabbról pedig kézenfekvő a messianisztikus allúzió egy korábbi *Lukácsra*, ugyanis 19, 37-40-re (vö. különösen: „Mondom néktek – felelte –, ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak megszólalni!”)
Köszönöm Tóth-Barbalics István-nak, hogy minderre felhívta a figyelmet.
 23. Walter Benjamin: „A történelem fogalmáról” (ford. Bence György). In uő: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, Bp., 1980, 964.

Kattintson a [www.es.hu-ra!](http://www.es.hu-ra)

Hetente aktuális közéleti írások

- publicisztika
- interjú
- könyvkritika
- műbíráló
- próza
- vers
- grafika
- glossza
- feuilleton
- visszhang

PLUSZ az elmúlt 25 év
teljes archívuma

Fizessen elő tartalmainkra
vagy rendelje meg az újságot!

www.es.hu/elofizetes